

Тетяна Пояркова

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

СУЧАСНІ КРИЗОВІ ПРОЦЕСИ У СВІТЛІ ДОСЛІДЖЕНЬ В. ЛИПІНСЬКОГО

Розглядаються деякі сучасні інноваційні підходи щодо визначення природи, особливостей кризових явищ та можливості їх використання як стратегічного засобу перерозподілу політико-економічних ресурсів. Проводяться паралелі з певними положеннями наукової спадщини В. Липинського. Визначаються основні кризові розломи українського політичного простору.

Ключові слова: криза, методологія, В. Липинський.

Pojarkowa Tetiana. Współczesne procesy kryzysowe w świetle badań Wacława Lipińskiego.

Autorka przedstawiła niektóre współczesne innowacyjne podejścia do określenia przyrody i osobliwości procesów kryzysowych i możliwości ich wykorzystania jako strategicznego narzędzia ponownego podziału zasobów ekonomicznych. Ukazała podobieństwa między tymi podejściami a pewnymi twierdzeniami ze spuścizny naukowej Wacława Lipińskiego. Wyznaczyła podstawowe rozłamy ukraińskiej przestrzeni politycznej.

Słowa kluczowe: kryzys, metodologia, Wacław Lipiński.

Пояркова Татьяна. Современные кризисные процессы в свете исследований В. Липинского.

Рассматриваются некоторые современные инновационные подходы к определению природы, особенностей кризисных явлений и возможности их использования как стратегического средства перераспределения политико-экономических ресурсов. Проводятся параллели с определенными положениями научного наследия В. Липинского. Определяются основные кризисные разломы украинского политического пространства.

Ключевые слова: кризис, методология, В. Липинский.

Poiarkova Tetyana. Modern crisis processes in the light Lypynsky researches.

Some modern innovational approaches to the definition of nature, peculiarities of crisis phenomena and opportunities of their employment as strategical means in redistribution of politico-economical resources are studied. The parallel with certain principles of Lypynsky's scientific legacy are drawn. The main fractures crisis in Ukrainian political space are defined.

Key words: crisis, methodology, V. Lipinsky.

Не можна заперечувати, що кризова тематика є однією із найактуальніших. На перший погляд причина цього полягає в тому, що кризові явища перетворилися на невід'ємні риси сучасного політичного процесу. Але більш прискіплива увага демонструє, що науковий інтерес підігривається і самою природою кризових явищ.

Цю обставину почасти можна пояснити тим, що трактування криз як явищ суто політичної, економічної, культурної або геополітичної природи створює певні проблеми, а саме: 1) виключення певних складових криз та нехтування впливом навколишнього середовища; 2) викривлення тлумачення підстав та форм криз – внаслідок однобічної обробки інформації, де зв'язки між складовими моделі не відображаються; 3) перенесення попередніх висновків щодо особливостей розгортання кризових явищ на аналогічні події.

Сучасне розуміння криз виходить із того, що це процес, який у своєму розвитку проходить два етапи, які по-різному впливають на майбутнє політичної системи [1, с. 189]. У першій фазі кризи спостерігаються прояви накопичення флуктуацій, випадковостей у системі. Особливостями цього етапу є: 1) неможливість передбачення; 2) нагромадження цих явищ, що з часом призводить до дисфункцій та диспропорцій, які здатні зламати арматуру влади.

На другій фазі система набуває високого ступеня нерівноважності, що характеризується, у першу чергу, тим, що будь-яке незначне відхилення спричиняє тотальне перетворення системи. Це або перехід на якісно новий рівень структурного буття, або системна катастрофа – гостра економічна криза, війна, революція та соціальні потрясіння. У найгіршому випадку

суспільства, що не змогли адаптуватися адекватним чином до системних вимог, втрачають зв'язок із дійсністю та руйнуються.

Водночас все більше науковців наполягають на тому, що кризові явища мають складний вектор розгортання та певну ієрархічність, де кризи більш високого рівня системи посилюють кризові процеси більш низьких рівнів. Як приклад, назвемо підхід А. Фурсова: сучасні кризові явища він розглядає як поєднання трьох системних криз планетарного масштабу: системно-формаційної; цивілізаційної і соціобіосферної [2].

Не менше прихильників отримав і підхід, за якого кризи розглядаються як конфлікт процесів, що характеризують різні фази розвитку людської цивілізації. Так, С. Переслегін характеризує сучасний геополітичний простір як поєднання криз індустріальної, доіндустріальної та постмодернізаційної діб, де основним полем для зіткнення є різне уявлення про час – лінійний, фазовий та спіральний [3].

Не залишається поза увагою наукового товариства й те, що кризові явища в одній сфері життя можуть породжувати кризові процеси в інших. У праці Я. Зодерквіста та О. Барда «Нетократія. Нова правляча еліта і життя після капіталізму» розглядається ситуація розгортання цілої серії криз найрізноманітнішого гатунку, які, зливаючись, утворюють потужну комбінацію, ефект якої сильніший, ніж сума ефектів її частин [4]. Для авторів причиною виникнення «ефекту історичного резонансу» (коли різні чинники стали значно підсилювати вплив один одного на розвиток подій, прискорюючись по спіралі) є становлення нової історичної парадигми. Парадигма – це новий вектор розвитку, який вибудовується навкруги «відособленої цілісності» або «тотожності». Отже, парадигма – це набір цінностей, які об'єднують людей у певне суспільство. Водночас парадигма є основною концепцією епохи, це погляд на світ як на структуру буття – прийнятий усіма і соціально функціональний.

Останнім часом все більшого поширення набуває погляд на кризи як на стан системи, в якому збільшується можливість її швидкого переформатування. Кризи в цьому контексті набувають форми станів, у яких політична альтернатива може перетворитися на реальність, а неможливе стає неминучим. З цієї точки зору кризи можуть бути використані для творення нової еліти, підпорядкування держави як головного інституту політичної системи та перерозподілу існуючих ресурсів. Основною умовою, за якої відбувається процес, є специфічна психологічна реакція на стресові ситуації, а саме нечутливість соціуму, що виживає, до політичних змін [5; 6; 7]. Іншими словами, ситуація крайньої нестабільності дозволяє створювати альтернативи існуючим стратегіям. Це означає: 1) повну зміну картини світу; 2) утворення нової парадигми як вектору розвитку; 3) творення нового механізму влади, що легітимізує перехід влади від одних прошарків до інших.

Очевидно, що складне розуміння як природи кризових явищ, так і їх динаміки ставить перед сучасними дослідниками проблему пошуку адекватної методології, яка б дозволила: 1) враховувати фазовість розгортання; 2) відобразити резонанс як властивість кризових явищ; 3) відобразити роль часового фактору в розгортанні криз та 4) розглянути можливість використання криз як засобу переформатування системи. Звідси метою статті є намагання відійти від однобічності дослідження криз та знайти необхідні ключові точки для дослідження кризових явищ українського політичного простору.

Необхідність побудови відповідної методології виправдовує звернення до творчості В. Липинського, у якій простежується певна відповідність вище окресленим умовам. Наприклад, аналіз українського соціуму В. Липинським здійснювався пошарово з урахуванням впливу вищого рівня на нижчий. Так, причини недержавності України В. Липинський вбачав у наступному: 1) географічному положенні (розташуванні між Європою та Азією); 2) ролі країни-перехрестя, де нестабільність спричиняється балансуванням між різними конкуруючими культурами (візантійською та римською); 3) особливостях природного середовища (родючість землі); 4) перевазі емоційності над розсудливістю, спричиненою відсутністю необхідності об'єднуватися в колективи для досягнення бажаного результату [8, с. 421–426].

Все це, у свою чергу, визначило особливості політичної культури України: відсутність позитивного проекту рідної історії; брак історичних легенд; відсутність пошани до справ, імен предків; значну схильність до денационалізації і різного роду зрадництва серед провідної верстви; велику піддатливість до чужонаціональних поступових та революційних доктрин; слабкість консерватизму.

У працях В. Липинського можна знайти і відображення феномену резонансу різнорівневих кризових процесів. Наприклад, недержавність руйнівним чином впливає на український соціум та виявляється в тому, що активна верства, не здобувши незалежної авторитарної влади, винищує сама себе [8, с. 437]. Накопичення кризових явищ спричиняє руйнацію всієї системи: «...недобиті останки цієї верстви, рятуючись від власної анархії існування самих себе і свого громадянства, кличуть на українську землю чужоземні влади» [8, с. 238].

Ситуація накладання одного процесу на інший призводить до розподілу провідної верстви на два ворожі табори – на інтелігенцію та еліту. В. Липинський називає інтелігенцією категорію людей, яка декласувалася за способом життя і мислення. Але структурно вона виступає як посередник між елітою та масами [8, с. 439]. У цьому можна побачити навіть явище «випадіння з часу», коли цілий суспільний прошарок орієнтується в житті на ціннісний вимір іншої верстви соціуму.

У науковій концепції В. Липинського особливе місце посідає питання динаміки стосунків між елітою та масами, де громадянство є «резервуаром сил, знаходиться в стані вічної внутрішньої боротьби» [8, с. 385]. Ця динаміка є варіативною. Так, по-перше, можливий сценарій необмеженого, хаотичного та анархічного руху у випадку перемоги громадянства над стримувальною силою держави. Другий випадок – мертвий застій, припинення будь-якого розвитку, коли держава підпорядковує собі громадянство. Нарешті – гармонійний розвиток, «коли добре організована держава і сила добре організованого громадянства себе взаємно врівноважують і доповнюють» [8, с. 385].

Зауважимо, що в сучасних дослідженнях кризових феноменів подібний погляд стає все більш популярним та отримує визначення «теореми зв'язності еліт» [9, с. 80]. Додамо, що у творах В. Липинського взаємодія між елітою та соціумом розглядається ще й під різними кутами. По-перше, як «сила прагнення влади», що стає першим імпульсом до політичної дії. По-друге – як відчуття спільності бажань у суспільстві, що є проявом віри, де саме містицизм віри формує здатність до жертв: це означає, що політичними творцями можуть бути лише ті, хто може жертвувати собою заради необхідності [8, с. 362].

У цьому розумінні логічним є звернення ще до одного поняття В. Липинського, а саме – «сили інерції», що є своєрідною статикою громадського життя, практикою втілення результатів попередньої політичної творчості предків [8, с. 350]. Тут знову можна побачити вплив явищ, що за власною сутністю належать до різних історичних інтервалів, одночасне розгортання яких не може не провокувати кризи.

Зазначимо, що в сучасній політичній науці все більшої ваги в дослідженні кризових явищ набуває розуміння необхідності уваги до здатності до перетворень як еліти, так і соціуму. Сучасні науковці все частіше наголошують на необхідності врахування психологічних особливостей соціуму, що переживає кризу, а саме: 1) цінностей та ідеалів; 2) переважних життєвих стратегій; 3) готовності до зрушень; 4) опірності стресу та ін. [10, 6, 11].

На протигагу поширеним нині трактуванням, В. Липинський виводить рису суспільної здатності до оновлень із розрізнення основних життєвих сценаріїв, поширених у цьому суспільстві – войовника та невойовника, продуцента та непродуцента. Різниця між першими виявляється через прагнення досягти власної мети з ризиком для життя або без цього. Продуцент відрізняється від непродуцента ставленням до виробництва, тобто продукції; до ідеології; схильністю до осілості на своїй землі або кочовництва.

За В. Липинським, саме переважання в політичному житті представників того або іншого сценарію визначає стратегію виживання соціуму. Отже, вид політичної культури залежить від: 1) політичної культури індивіда, яка класифікується за типами (політична

культура войовника-продуцента; войовника-непродуцента і невойовника-продуцента або непродуцента); 2) підданського прошарку (всі інші представники тих чи інших станів та інтелігенція); 3) правлячої групи (шляхта, хлібороби і найкращі представники всіх станів).

Трьом видам політичної культури відповідають методи політичної організації суспільства, оскільки політична культура формує політичну організацію і водночас формується нею. Види культури визначають трансформацію типів політичної організації суспільства, як результат – політична культура нації залежить від її провідної верстви. З іншого боку, рівень політичної культури визначається станом політичного життя держави. Перемога войовників-продуцентів веде до утворення класократії, войовників-непродуцентів – охлократії, невойовників-продуцентів і непродуцентів втілюється у демократії.

У світлі дослідження кризових процесів особливу увагу привертають питання еволюції та перетворень тих або інших суспільно-політичних систем. Можливими є й трансформації того чи іншого державного утворення: в суспільстві легше сформувані політичну культуру продуцента, ніж політичну культуру войовника, оскільки від ставлення до продукції залежить життя; набагато легшим є перехід охлократії у класократію, ніж демократії у класократію. Вкажемо на те, що в сучасному науковому товаристві уявлення про більшу ефективність авторитарних режимів у ситуації кризового ураження системи отримує все більшу доказову базу [5].

У концепції В. Липинського ця теза отримує більш розгалужені докази. Так, виводиться залежність типу держави від організації національної провідної верстви. Найкращим типом державної організації є класократичний, коли провідні верстви займаються господарством. Аристократія є суспільно-політичним ладом, де активна меншість приходить до влади через об'єднання найкращих представників різноманітних станів і класів. Демократія зводить вибір долі держави до кількості голосів виборців, а не кращої та відповідальної меншості, яка вміє панувати над своїми та чужими пристрастями. Охлократія твориться шляхом організації різнокласових елементів в одну верству, яка необмежено панує над громадянством.

У сучасній політичній думці все більшої ваги набуває так звана «геополітична позиція» дослідження криз, де основним об'єктом виступає система взаємодії регіональних економік (локальний ринок) разом із засобами інфраструктурного забезпечення. Як приклад назвемо теорему про географічну зв'язність, де вона визначається відношенням геополітичного потенціалу регіону до потенціалу виробництва [9, с. 60].

Подібні ідеї можна побачити і в концепції В. Липинського. Так, концепція державності В. Липинського характеризується такими ознаками, як територія і пов'язане з нею політичне громадянство, що проявляється у виконанні державно корисних функцій (служба в армії, сплата податків, приватна власність, зокрема земельна, соціально-групова приналежність та продуктивна праця). Держава, як головний інститут політичної системи, відіграє особливу роль у націєтвірному процесі, для якого потрібна рівновага між громадянським суспільством і державою, де громадянське суспільство є суспільством, що діє не в державних, а в громадянських, культурних, економічних та приватних установах, організаціях та на підприємствах. Фатальною для творення держави є неорганізованість місцевого громадянства через існування декількох мов, слабкість органічних (родових, класових, професійних тощо) зв'язків та занепад почуття законності.

Розглядаючи кризогенні фактори української політичної системи, не можна оминати фактор запозичення досвіду інших політичних систем. Дійсно, двадцятирічний термін незалежності України демонструє спробу демократизації та модернізації політичної системи відповідно до поширених уявлень. У міркуваннях В. Липинського міститься чітке пояснення того, що «політична культура однієї нації не може бути механічно перейнята нацією іншою» [8, с. 354]. Це означає, що будь-який модернізаційний процес є кризовим за визначенням.

Отже, все викладене доводить, що концепція В. Липинського демонструє комплексність у виокремленні проблем політичної системи, які на будь-якому етапі розвитку здатні спровокувати кризові явища.

На нашу думку, цінність наукового дослідження В. Липинського підтверджується як тривалою практикою наукового застосування, так і відповідністю завданням сучасного світу.

На завершення хотілося б зазначити, що в творчості В. Липинського є одна позиція, яка б могла зайняти відповідне місце у дослідженнях кризових процесів. Відоме висловлювання В. Липинського – «досліджувати Україну можна з точки погляду легенди або дійсності: так, як хочеться, щоб було, або так, як в дійсності єсть» – могло б стати новим виміром, новою рамкою в комплексній, міждисциплінарній методології дослідження криз [8, с. 417].

1. *Столяров А.* Освобожденный Эдем / А. Столяров. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ; СПб.: Terra Fantastica, 2008. – 414 с. – (Philosophy).

2. *Фурсов А.* Кризис-матрешка. Демонтаж капитализма и конец Эпохи Пирамид / Андрей Фурсов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа до публікації: www.worldcrisis.ru «Мировой кризис» 602116

3. *Переслегин С.* Опасная бритва Оккама / С. Переслегин. – М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2011. – 662 с. – (Philosophy).

4. *Зодерквист Я., Бард А.* Нетократия. Новая правящая элита и жизнь после капитализма: Стокгольмская школа экономики // Я. Зодерквист, А. Бард. – СПб.; Издательский дом: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2005. – 256 с.

5. *Кляйн Н.* Доктрина шока / Н. Кляйн. Пер. с англ. М. Завалова. – М.: Издательство «Добрая книга», 2009. – 656 с.

6. *Панарин А.С.* Народ без элиты / А. С. Панарин. – М.: Изд-во Алгоритм, Изд-во Эксмо, 2006. – 352 с. – (Философский бестселлер).

7. *Даймонд Дж.* Ружья, микробы и сталь: История человеческих сообществ / Джаред Даймонд, пер. с англ. М. Колопотина. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. – 604 с. – (Philosophy).

8. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919-1926 рр. / В. Липинський. – Репринт з видання 1926 р., Відень. – Торонто: Булава, 1954. – 490 с.

9. *Переслегин С.* Самоучитель игры на мировой шахматной доске / С. Переслегин. – М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2007. – 619 с. – (Philosophy).

10. *Расторгуев С.П.* Философия информационной войны / С.П. Расторгуев. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2003. – 496 с.

11. *Джекобс Д.* Закат Америки. Впереди Средневековье // Д. Джекобс. Пер. с англ. В.Л. Глазычев. – М.: Издательство «Европа», 2007. – 264 с. – (Империи).